

Ο ρατσισμός σήμερα

Πάντα, από τα βάθη των αιώνων, οι άνθρωποι φοβούνται και μισούσαν το άγνωστο και το ξένο. Και έτσι, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο ρατσισμός μπορεί να θεωρηθεί σαν μία από τις πολλές εκφράσεις του προαιώνιου και διϊστορικού αισθήματος επιφύλαξης, απέχθειας και εχθρότητας που αναπτύσσεται στις κοινότητες των ανθρώπων όταν έλθουν σε επαφή με το έτερο, το ξένο. Η ίδια η πρόσληψη της κοινότητας, του «εμείς», παραπέμπει στους «εκτός», στους άλλους. Και με αυτή την έννοια κάθε κοινωνία ορίζει το ξένο ταυτόχρονα και με τους ίδιους όρους με τους οποίους επιχειρεί να ορίσει και τον εαυτό της.

Όμως, όσο και αν είναι σωστή στη γενικότητά της, μια τέτοια διϊστορική πρόσληψη της αντιμετώπισης του ξένου μπορεί να είναι αποπροσανατολιστική. Κάθε εποχή και κάθε πολιτισμός έχουν το δικό τους ρατσισμό, το δικό τους τρόπο να ορίζουν το «εμείς», και να ξορκίζουν και να απωθούν το ανοίκειο. Έναν τρόπο ο οποίος είναι συνάρτηση του κυρίαρχου συστήματος πρακτικών και αξιών. Έτσι, δεν υπάρχει ένας ρατσισμός, αλλά πολλοί. Και ο δικός μας ρατσισμός, εκείνος που σφραγίζει τις κοινωνίες μας σήμερα, προκαλώντας τον αποτροπισσμό και τη φρίκη είναι προφανώς συνάρτηση των δικών μας αξιών. Και με αυτή την έννοια, πρόκειται για φαινόμενο σχετικά πρόσφατο που συνδέεται με τις δικές μας κοινωνίες, και τις ιδέες που συγκροτήθηκαν για να εξηγήσουν και να δικαιώσουν την πολιτική και πολιτιστική τους κατασκευή. Έτσι, με τρόπο που εκ πρώτης όψεως εμφανίζεται παράδοξος, ο σύγχρονος ρατσισμός είναι το κοινωνικό και νοητικό προϊόν της νεωτερικότητας. Και πιο συγκεκριμένα αποκρυσταλλώθηκε και εξαπλώθηκε μέσα από την αδυναμία της νεωτερικότητας αυτής να εμπεδώσει την αξιακή συγκρότηση της έλλογης Πολιτείας την οποία ήθελε να εγκαταστήσει. Κατά κάποιο λοιπόν τρόπο, ο σύγχρονος ρατσισμός είναι το έμμεσο και απρόβλεπτο προϊόν της κανονιστικής δομής των νεώτερων κοινωνιών. Είναι η αξιακά διατυπούμενη απόφαση μιας κοινωνικής λογικής που επιθυμεί να συγκροτηθεί πάνω στη βάση έλλογων αξιακών προτάσεων. Και γι' αυτό ίσως ακριβώς προσλαμβάνεται ως ανυπόφορος: όχι τόσο για το περιεχόμενο των ιδεών και των πρακτικών που καλύπτονται κάτω από το όνομά του, αλλά διότι φέρνει στην επιφάνεια τις πιο ανυπέρβλητες και επώδυνες αντιφάσεις της κανονιστικής θεμελίωσης των κοινωνιών μας. Έτσι, ο ρατσι-

σμός είναι βδελυρός όχι γιατί είναι απαρχαιωμένος, αλλά διότι είναι σύγχρονος. Είναι αποκρουστικός όχι γιατί αρνείται τις κυρίαρχες αξίες αλλά γιατί σε πολλά σημεία στηρίζεται στις αξίες αυτές. Και είναι δυσαντιμετώπιστος επειδή εμφανίζεται όχι ως κρυμμένη ατομική παρέκκλιση, αλλά ως ανοικτή συλλογική συμπεριφορά που αντιστοιχεί σε ένα προβαλλόμενο, αλλά προφανώς ανυπόφορο κοινωνικό δέον.

Πιο συγκεκριμένα ο ρατσισμός εκφράζει, πιστεύω, την εγγενή και ανυπέρβλητη αντίθεση των ορθολογικών κοινωνιών ανάμεσα σε δύο θεμελιακές συνιστώσες της νεωτερικής πολιτειακής λογικής. Από τη μια μεριά στην πρόσληψη της κοινωνίας ως «τόπου» προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας και της έννομης τάξης, και από την άλλη στην πρόσληψή της ως πολιτιστικής κοινότητας και ως έθνους. Και απορρέει από την αδυναμία της νεωτερικής σκέψης και πρακτικής να δώσει απάντηση στο βασικό ερώτημα των αρχών που καλούνται να εκλογικεύσουν τη σύγχρονη ορθολογική Πολιτεία: Το ερώτημα ποια είναι και ποιά πρέπει να είναι η θεμελίωση της αυτόνομης και αυτοθεσπίζουσας Πολιτείας, δηλαδή του πολιτικού.

Πράγματι, οι δύο τελευταίοι αιώνες του ευρωπαϊκού πολιτειακού γίγνεσθαι σφραγίζονται από μian άλυτη αντίφαση που ενυπάρχει στην ίδια τη θεμελιακή αντίληψη για τα υπό ίδρυση πολιτειακά συστήματα. Είναι γεγονός ότι τα εθνικά κράτη που άρχισαν να συγκροτούνται από το 18ο αιώνα, στηρίχθηκαν σε δύο νέες, πρωτόγνωρες, αλλά και συμβολικά πανίσχυρες, καταστατικές αρχές, που όσο και αν είναι πλασματικές, παραμένουν ιδεογραφικά απαρέγκλητες. Στην αρχή της *λαϊκής* κυριαρχίας που στηρίζεται στο *λογικό και πολιτειακό πλάσμα* του κοινωνικού συμβολαίου ανάμεσα στα ελεύθερα άτομα, τα οποία είναι φορείς των αναπαλλοτρίωτων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Και στην αρχή της *εθνικής* κυριαρχίας που στηρίζεται στο *ιστορικό και ιδεολογικό πλάσμα* της κρυσταλλωμένης πολιτιστικής ομοιογένειας των πολιτών, που ασκούν τα δικαιώματά τους στο πλαίσιο μιας «φυσικής» και ακέραιας εθνικής επικράτειας.

Οι δύο αυτές αρχές όμως δεν είναι εξ ορισμού συμβατές μεταξύ τους. Και μέσα από την ενδεχόμενη ασυμβατότητά τους, οριοθετούν και τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται το πρόβλημα του ορισμού της κοινότητας, και κατ' επέκτασιν του αποκλεισμού και του ρατσισμού στο νεότερο κόσμο. Έτσι, από τη μια μεριά, η λογική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξωθεί προς την πλήρη κατάργηση όλων των φυλετικών, θρησκευτικών ή άλλων διακρίσεων ανάμεσα στους πολίτες, οι οποίοι μετέχουν δικαιωματικά στις λειτουργίες της Πολιτείας. Οι αλλόφυλοι, τουλάχιστον οι παρόντες, οι «εγκατεστημένοι», είναι πολίτες όπως και όλοι οι άλλοι, είναι φορείς των ίδιων δικαιωμάτων και των ίδιων υποχρεώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, το κοινωνικό συμβόλαιο είναι το απαύγασμα μιας συλλογικής βούλησης την οποία διαμορφώνουν *ex officio* ισότιμα και αθροιστικά όλα τα ελεύθερα άτομα. Στο πλαίσιο αυτό, δεν υπάρχουν ούτε μειονότητες ούτε πλειονότητες. Απλώς διαμορφώνονται πλειοψηφίες και μειοψηφίες, στην ανένη διαδικασία υλοποίησης των δημοκρατικών αρχών. Η Πολιτεία συγκροτείται από τους πολίτες, από όλους τους πολίτες,

ισοπολιτειακά και ισόνομα.

Από την άλλη μεριά, ήδη από την αρχή έγινε φανερό ότι η λογική συγκρότηση της κυρίαρχης δημοκρατικής Πολιτείας δεν μπορούσε να αρخεσθεί στην εικαζόμενη ελεύθερη βούληση των υπογραφέων του κοινωνικού συμβολαίου. Ήταν αναγκαίο να κατασκευασθεί μια πρόσθετη φαντασιακή διάσταση που θα κάλυπτε το ελλοχεύον νομιμοποιητικό κενό και θα προσέδιδε στην Πολιτεία την πλασματική έστω ομοιογένεια η οποία και μόνο θα την προφύλασσε από την αποδιάθρωση, τον κατακερματισμό και τη διάλυση. Η συμπλήρωση της ιδέας του λαού με την ιδέα της πατρίδας και του έθνους υπήρξε, με αυτή την έννοια, η θεμελιακή ιστορική προϋπόθεση για τη μόνιμη παγίωση των δημοκρατικών πολιτειών. Δεν είναι τυχαίο ότι το πρώτο μέλημα των υπό κατασκευήν κρατών υπήρξε η συμβολική και ιδεολογική κατασκευή της εθνικής ταυτότητας. Χαρακτηριστικά, μόλις αισθάνθηκαν την απειλή τόσο το πολίτευμα που προέκυψε από τη Γαλλική επανάσταση, όσο και η Σοβιετική Ένωση επικαλέστηκαν την πατρίδα, το έθνος, την παράδοση, την πολιτιστική κοινότητα. Στο συμβολικό, λοιπόν, επίπεδο, η Πολιτεία δεν μπορεί να συγκροτηθεί μόνο από τους πολίτες. Πρέπει την ίδια στιγμή να συγκροτηθεί από τα μέλη του έθνους, της φαντασιακής κοινότητας που εμφανίζεται ως το προπολιτικό προαπαιτούμενο της ενότητας. Η ιστορική ρήση του Massimo d' Alessio συνοψίζει την άμεση πολιτική προτεραιότητα των νεωτερικών ηγεσιών: «Κατασκευάσαμε την Ιταλία. Απομένει να κατασκευάσουμε τους Ιταλούς».

Ήδη, λοιπόν, από την αρχή αναφάνηκαν οι αντιφάσεις ανάμεσα στο αίτημα της ορθολογικής θεμελίωσης της Πολιτείας και στο αίτημα της ιστορικής της βιωσιμότητας. Με την ιδεολογική κατασκευή του έθνους ως αναγκαίας έκφρασης του συλλογικού πολιτειακού φορέα, μπαίνει στην ημερήσια διάταξη ένα ζήτημα που δεν υπήρχε στο αρχικό νεωτερικό σχέδιο του διαφωτισμού. Το ζήτημα των *εθνικών μειονοτήτων*, το ζήτημα δηλαδή των μερίδων εκείνων του πληθυσμού που, κατοικώντας μέσα στην εθνική επικράτεια, αντιστέκονται για οποιουδήποτε λόγους στην ευθυγράμμισή τους προς το αίτημα της εθνικής ομογενοποίησης. Και στο πλαίσιο ακριβώς αυτό, η κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη υποβάλλεται στην πιο επώδυνη ιστορική της δοκιμασία. Στο μέτρο που η Πολιτεία φέρεται ως συγκροτούμενη από τα μέλη του έθνους, το ζήτημα των δικαιωμάτων των αλλοεθνών, των «άλλων» παραμένει εκκρεμές. Αν οι δούλοι μπορούσαν να απελευθερωθούν εν μία νυκτί παύοντας να είναι δούλοι, οι «ξένοι» δεν ήταν δυνατόν να πάψουν να αντιμετωπίζονται ως έτεροι. Έτσι δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την εμφάνιση του *ειδικά νεωτερικού προβλήματος του ρατσισμού*. Οι «ξένοι», ως μέλη μειονοτήτων εντάσσονται σε ένα πλαίσιο όπου τα δικαιώματά τους ως ατόμων και πολιτών συγκρούονται με την ιδιότητά τους ως μη μελών της εθνικής κοινότητας. Η τυπική συμβολαιακή ιδιότητα του πολίτη αλληλοεπικαλύπτεται μόνο μερικώς με την ουσιαστική, ιδεολογική και συνειδησιακή ιδιότητα του μέλους μιας πολιτιστικής κοινότητας. Με αυτή την έννοια, το ζήτημα των μειονοτήτων εμφανίζεται με τη μορφή ενός εγγενούς κανονιστικού γρίφου. Ήδη το γεγονός ότι τίθεται το ζήτημα της «προστασίας» τους καταδεικνύει την αδυναμία της ορθολογικής Πολιτείας

ας να συγκροτηθεί στη βάση του ελεύθερου κοινωνικού συμβολαίου. Έτσι, για 150 χρόνια τουλάχιστον, οι συγκροτημένες κοινωνίες χρειάστηκε να δίνουν συνεχώς την κανονιστική και θεσμική μάχη ενάντια στις διακρίσεις, στον αποκλεισμό και στην καταπίεση. Το θεμελιακό δημοκρατικό αίτημα για «ανεκτικότητα» απέναντι στους ξένους πηγάζει ακριβώς από τις ιστορικές δυσκολίες υλοποίησης ενός αυτονόητα ισόνομου κράτους δικαίου. Ιδεατά, σε μιαν έλλογη συμβολαϊκή Πολιτεία δεν τίθεται ζήτημα ανεκτικότητας, διότι δεν είναι δυνατόν να νοηθούν μειονότητες. Αντίθετα η εθνική Πολιτεία τις καθιστά περίπου αναπότρεπτες.

Μπορεί κανείς, λοιπόν, να ισχυρισθεί ότι το «ανυπόφορο» του ρατσισμού οφείλεται στην εγγενή αδυναμία της δημοκρατίας να καταστήσει τις πολιτειακές της αρχές αυτονόητα σεβαστές και συμβατές μεταξύ τους. Εάν η «συγκρουσιακή συναίνεση» που θεμελιώνει τη δημοκρατία αναφέρεται στους όρους αναγνώρισης των αναφαίρετων δικαιωμάτων της εκάστοτε μειοψηφίας, θα πρέπει, κατά μείζονα λόγο, να αναφέρεται στα δικαιώματα της συμπετηγμένης μειονότητας. Και στο σημείο αυτό ακριβώς εντοπίζεται η σημαντικότερη, ίσως, αδυναμία της δημοκρατίας: αντίθετα με τη *συγκυριακή μειοψηφία* που είναι αφανής και αναστρέψιμη, η *δομικά προσδιοριζόμενη μειονότητα* είναι μόνιμη και εμφανής. Το ανυπόφορο του ρατσισμού έγκειται, λοιπόν, ίσως ακριβώς στο γεγονός ότι μέσα από αυτόν απειλείται η ίδια η ορθολογική και αξιακή συγκρότηση της νεωτερικής μας κοινότητας, της οποίας αποκαλύπτονται τα εγγενή ιστορικά αλλά και λογικά όρια.

Ωστόσο, αν οι σημερινές εκδηλώσεις αύξουσας ξενοφοβίας και ρατσισμού θεμελιώνονται στην *ίδια ακριβώς με το παρελθόν εγγενή κανονιστική αδυναμία* της σύγχρονης δημοκρατικής Πολιτείας, εντάσσονται νομίζω σε ένα εντελώς νέο *κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο*. Στο παλαιό και ακόμα αναπάντητο ερώτημα ποιοί είμαστε «εμείς», ως δεδομένο σώμα πολιτών που ενδεχομένως μπορεί να εμπεριέχει και μειονότητες, προστίθεται ένα νέο ερώτημα που αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι δεδομένοι πολίτες θα αντιμετωπίσουν τους αλλοδαπούς μη πολίτες που ενσκήπτουν στην επικράτεια απειλώντας, έτσι, όχι μόνο την εθνική, αλλά και την πολιτειακή υπόσταση της κοινότητας. Το νέο αυτό πλαίσιο, που άρχισε να διαμορφώνεται τα τελευταία είκοσι χρόνια, προσδιορίζει τόσο την οικουμενικότητα όσο και τις εντελώς νέες μορφές με τις οποίες εμφανίζεται το πρόβλημα. Πράγματι, αν μέχρι το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ρατσιστικές εκρήξεις μπορούσαν να θεωρηθούν, τουλάχιστον στην Ευρώπη, ως απλώς «δυσλειτουργικά» επιφαινόμενα μιας οικουμενικής διαδικασίας που κατέτεινε συνειδητά στην πολιτιστική ομογενοποίηση των εθνικών κρατών - μιας διαδικασίας η οποία είχε αρχίσει από την αρχή του περασμένου αιώνα - στις τελευταίες δεκαετίες το φαινόμενο αντιστοιχεί σε μιαν εντελώς νέα κατάσταση, η οποία μπορεί να συνοψισθεί στην *οριστική, καθώς φαίνεται, αδυναμία όλων των εθνικών κρατών να προχωρήσουν και να ολοκληρώσουν την περαιτέρω ομογενοποίησή τους*. Με αυτή την έννοια, ο ρατσισμός σήμερα δεν είναι ούτε ο ρατσισμός των σκληρωτικών αστών, ούτε ο ρατσισμός των γκουλάιτερ, ούτε ο ρατσισμός της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας. Είναι ένα φαινόμενο,

λειτουργικά τουλάχιστον, νέο στη οικουμενικότητά του, ένα φαινόμενο που αποζητά νέα νοητικά εργαλεία για την ανάλυση και αντιμετώπισή του.

Έτσι, η υπόθεση που θα προσπαθώ να επεξεργασθώ είναι ότι, με τις σημερινές μορφές του, ο ρατσισμός δεν είναι μόνο η έκφραση μιας εγγενούς *κανονιστικής* αντίφασης που διατρέχει τη συγκρότηση της Πολιτείας. Αποτελεί επιπλέον μια από τις σημαντικότερες προεκτάσεις της μείζονος ίσως *πραγματικής* αντίφασης που παρατηρείται στο σημερινό κόσμο. Της αντίφασης ανάμεσα στην εν πολλοίς παραχρημένη και αποδυναμωμένη μορφή του εθνικού κράτους, η οποία εν τούτοις παραμένει αναγκαία, και στην παγκοσμιοποίηση του οικουμενικού συστήματος, της αντίφασης, δηλαδή, ανάμεσα στον θεσμικά κλειστό και στον οικονομικά και λειτουργικά ανοικτό χώρο, της *αντίφασης ανάμεσα στην εθνική κοινωνία και σε μιαν επικράτεια* η οποία μόνο κατ' όνομα μπορεί να είναι πια εθνική. Γι' αυτό ίσως και, όπως θα προσπαθώ να δείξω, η τερατώδης και παράλογη επιβίωση μπορεί να θεωρηθεί φυσική, αν όχι και αναπότρεπτη. Το θηρίο που νομίζαμε ότι πέθανε στις φλόγες του Ολοκαυτώματος ξαναζωντανεύει, με ανθεκτικότερη και ίσως πρωτεϊκότερη μορφή. Αν η Ύδρα δεν έχει ακόμα αποβάλει τις αιθαλές της, αυτό συμβαίνει επειδή το σύστημα της προσφέρει συνεχώς νέες τροφές.

Εξηγούμαι, εντελώς επιγραμματικά.

1. Η οικονομία είναι πια παγκόσμια. Η ταχύτατη τεχνολογική ανάπτυξη, αλλά και άλλοι παράγοντες, οδήγησαν, περίπου αδυσώπητα, στη δημιουργία ενός ενιαίου οικουμενικού οικονομικού χώρου, στο πλαίσιο του οποίου όλοι οι συντελεστές της παραγωγής έχουν την τάση να κινούνται ελεύθερα και απεριορίστα. Η οικονομία δεν ορίζεται, λοιπόν, πια από τις εθνικές επικράτειες, που είναι υποχρεωμένες, επί ποινή χρεωκοπίας, να «συγκλίνουν» αδιαμαρτύρητα προς το τρέχον κυρίαρχο πρότυπο. Κανένα κράτος δεν μπορεί να ορίσει τι θα μπει και τι βγει από την επικράτειά του. Οι Πολιτείες διαχειρίζονται απλώς τα μεγέθη και την εσωτερική τάξη που τους «αναλογούν» γεωγραφικά. Δεν έχουν τη δύναμη ούτε να συγκρατήσουν ούτε να προγραμματίσουν, παρά μόνο επικουρικά, τις κοινωνικές διαδικασίες. Η κυριαρχία τους είναι πλέον *de facto* ελλιπής.

2. Η ασυγκράτητη κινητικότητα του κεφαλαίου και της πληροφορίας συνεπάγεται την αύξουσα κινητικότητα της εργασίας, δηλαδή των ανθρώπων. Στο πλαίσιο ενός παγκόσμιου συστήματος που επιτείνει τις ανισότητες και εκτρέφει την αθλιότητα, ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι, όλο και πιο απεγνωσμένοι αλλά ενδεχομένως και περισσότερο πληροφορημένοι, αναζητούν την τύχη τους και προσβλέπουν στην επιβίωσή τους μεταναστεύοντας. Κανένα μέτρο, κανένα τείχος και καμιά απειλή δεν μπορούν να τους συγκρατήσουν. Όσο ζουν, ελπίζουν και κινούνται.

3. Κινούμενοι, οι άνθρωποι προσαρμόζονται στο μοναδικό και παγκόσμιο κυρίαρχο πρότυπο. Επίζουν, εργάζονται, καταναλίσκουν, ελπίζουν και πεθαίνουν ως άτομα, και μόνον ως άτομα. Από όπου και αν κατάγονται, η πρακτική τους λογική είναι η λογική της αγοραίας οικονομίας. Ανταγωνίζονται, υπολογίζουν, εξαπατούν, μεγιστοποιούν και αγωνίζονται να επιζήσουν μόνοι τους. Και όταν κινδυνεύ-

ουν να πεθάνουν, αντιστέκονται με όλα τα μέσα που τους διατίθενται. Εγκαταλελειμμένοι στη ζούγκλα, θα ακολουθήσουν τις επιταγές της ζούγκλας. Και έτσι, αν πάρουμε ως βάση τον ορισμό της ΟΥΝΕΣΚΟ για την κουλτούρα, που αναφέρεται στις αποκρυσταλλωμένες μορφές γνώσεων, δοξασιών, ηθικών αρχών, νόμων και συνθηθειών που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία, μπορούμε να πούμε ότι η παγκόσμια κουλτούρα συγκλίνει όλο και περισσότερο προς την ενιαία οικουμενική κουλτούρα της ελεύθερης αγοράς. Και, συνακόλουθα, στην κουλτούρα της ατομικής επιβίωσης μέσα σε κοινωνίες που είναι ρητά όλο και λιγότερο αλληλέγγυες.

4. Στο πλαίσιο αυτό, το αξίωμα της εθνικής πολιτιστικής ιδιαιτερότητας αποδυναμώνεται. Όλες οι εθνικά συγκροτημένες κοινωνίες αναγκάζονται, εκούσες ακούσες, να «υποδεχθούν» ένα διαρκώς αυξανόμενο αριθμό «ξένων», που τους ενσωματώνουν ως προς την πρακτική τους λογική, αλλά όχι και ως προς τις εξωτερικές πολιτιστικές τους συμπεριφορές. Οι ξένοι αυτοί έχουν, ή εξαναγκάζονται να αποκτήσουν ακριβώς τις ίδιες θεμελιακές οικονομικές συμπεριφορές με τους ντόπιους, τους οποίους και ανταγωνίζονται επί άνισοις μεν όροις, αλλά με παρόμοια όπλα. Οι «άλλοι», που διακρίνονται από το χρώμα του δέρματός τους, τη γλώσσα τους ή τη θρησκεία τους εγκαθίστανται σε ολοένα μεγαλύτερους αριθμούς στις «εθνικές» επικράτειες, και μεθοδεύουν την επιβίωσή τους με τον ίδιο τρόπο όπως και οι ιθαγενείς. Σε περιόδους κρίσης, ανεργίας και αύξουσας ανασφάλειας, είναι λοιπόν φυσικό να αποτελέσουν τους από μηχανής αποδιοπομπαίους τράγους. Και μάλιστα με το επιχείρημα ότι ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς.

5. Έτσι, ο φετιχισμός της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας λειτουργεί ως άλλοθι. Η πραγματική πολιτιστική οικουμενικοποίηση και ομογενοποίηση ενισχύει τη φετιχοποίηση των με τη στενή έννοια «πολιτιστικών» χαρακτηριστικών των νέων κοινωνιών. Όσο οι «εθνικές κουλτούρες» αποουσιαστικοποιούνται εμβλαπτιζόμενες στο παγκόσμιο οικονομικό και επικοινωνιακό σύστημα, τόσο εντείνονται οι φαντασμαγορικές συμβολικές προεκτάσεις των «υπολλειμματικών» πολιτιστικών χαρακτηριστικών. Αφού οι μακροχρόνιες αξιακές παραδόσεις των εθνικών ηθών, των εθνικών προτύπων συμπεριφοράς, των εθνικών μορφών οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας, της αλληλοβοήθειας και της αλληλεγγύης έχουν από καιρό αποδυναμωθεί, αν όχι εξαφανισθεί, η κατασκευασμένη από το κράτος ενιαία γλώσσα και η εξίσου κατασκευασμένη «πολιτιστική παράδοση» αναδεικνύονται στις ύπατες προστατευτέες αξίες. Οι ξένοι εμφανίζονται ως *συμβολικοί παραβάτες και υπονομευτές* ενός κατ' *επίφασιν* ομοιογενούς συστήματος που έχει ήδη καταρρεύσει κάτω από το πέλμα της παγκοσμιοποίησης. Ο εθνικός πολιτισμός συνοψίζεται στα εξωτερικά σήματα που διακρίνουν τους ιθαγενείς από τους άλλους. Το χαμένο πολιτιστικό πρότυπο, ο χαμένος παράδεισος, ορίζεται από τους πανταχού παρόντες εχθρούς του, που δεν μπορεί να είναι άλλοι από εκείνους που φαίνονται δια γυμνού οφθαλμού.

Έτσι το νέο ερώτημα για το ποια είναι η κοινωνική ενότητα, ποιός είναι ο κοινωνικός ιστός που συγκροτεί τη σύγχρονη Πολιτεία τίθεται με νέους όρους. Πράγ-

ματι, μέχρι πρόσφατα, η «επικράτεια» ως συμβολική και πραγματική περιχαράκωση της δημοκρατικής εξουσίας, ήταν δυνατόν να λειτουργήσει ως συνώνυμο μιας υπάρχουσας ή τουλάχιστον μεθοδεύσιμης εθνικής πολιτιστικής κοινότητας. Ανεξάρτητα από «απώλειες», οι κατεστημένοι πληθυσμοί μάθαιναν σιγά σιγά να παίζουν το δημοκρατικό παιχνίδι. Η εθνική-κρατική κοινωνία που καλούνταν να λειτουργήσει ως κέλυφος της «πολιτειακής θρησκείας» του Ρουσσώ, δεν φαινόταν να απειλείται. Στο πλαίσιο αυτό ήταν, λοιπόν, δυνατόν να προσβλέπει κανείς στην «επίλυση» του ζητήματος των «μειονοτήτων» μέσα από μια μακρόχρονη εκπαιδευτική διαδικασία, μέσα από την οποία θα δομούνταν ένα νέο πολιτειακό φαντασιακό που θα περιλάμβανε όλους εκείνους που μετείχαν στο γίγνεσθαι της επικράτειας. Πολύ περισσότερο που η συμβολική απέχθεια που είχε δημιουργηθεί σε όλο τον κόσμο μετά τη γενοκτονία των Ιουδαίων είχε οδηγήσει στην αισιόδοξη πεποίθηση ότι το πρόβλημα της ξενοφοβίας ήταν δυνατόν να αποδυναμωθεί. Ταυτόχρονα, η νέα ενσωματωτική δύναμη της μεταπολεμικής Πολιτείας, η οποία φαινόταν να μετατρέπεται σιγά σιγά σε ένα έλλογο «κοινωνικό κράτος» ικανό να επιλύει σε ολόένα υψηλότερο επίπεδο τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα όλων των πολιτών, έθετε τους όρους για ένα νέο ευρύτερο πολιτειακό consensus. Οι εθνικοκρατικές πολιτικές επικράτειες μπορούσαν πια να ελπίζουν ότι θα προνοούν ισότιμα για όλους τους πολίτες. Και έτσι φαινόταν ότι η απόφυση του ρατσισμού θα εξέλιπε μαζί με τα αίτια που του είχαν επιτρέψει να ανθίσει.

Όμως η κοινωνικοπολιτική σταθερότητα και αύξουσα ευημερία των ανεπτυγμένων κοινωνιών, η οποία φαινόταν εφικτή και μεθοδεύσιμη πριν είκοσι μόλις χρόνια ήταν παροδική. Σήμερα, όχι μόνον εξέλιπε η πεποίθηση ότι το κοινωνικό κράτος είναι σε θέση να επιλύει τα προβλήματα των κοινωνιών, αλλά και η ίδια η επικράτεια εμφανίζεται ως ένα εν πολλοίς υπολειμματικό γεωπολιτικό κατασκεύασμα. Τα εθνικά κράτη είναι αδύνατον να προχωρήσουν προς την εγκαθίδρυση της εξασφαλιστικής και ανακουφιστικής φαντασιακής ομοιογένειας και απειλούνται στην ίδια τους την πολιτειακή συγκρότηση. Ως απλές διαχειρίστριες μιας ανέλεκτης παγκόσμιας κρίσης, οι Πολιτείες παραπαίνουν. Εφεξής, λοιπόν, η επικρατική κοινότητα συμφερόντων και ευημερίας εμφανίζεται αδύνατη. Και έτσι, αν στο παρελθόν το πολιτειακό σώμα μπορούσε να δομείται σε πείσμα των δεδομένων ιστορικών μειονοτήτων που καλούνταν να ενσωματωθούν πολιτικά, αν όχι πολιτιστικά, στο πλαίσιο ενός ιστορικά εξισορροπούμενου *modus vivendi*, σήμερα το ίδιο αυτό πολιτειακό σώμα εμφανίζεται σαν ένας μηχανισμός που είναι υποχρεωμένος να αντιμετωπίζει διαρκώς νέες μειονότητες, νέους ξένους, νέους «άλλους» οι οποίοι είναι αδύνατον να πολιτογραφηθούν, να ενσωματωθούν και να συνταυτισθούν άπαξ και δια παντός με το υπόλοιπο σώμα. Εκ των πραγμάτων, τα προβλήματα οξύνονται με ρυθμούς πολύ ταχύτερους από εκείνους με τους οποίους θα ήταν δυνατόν να λυθούν. Η Πολιτεία δεν μπορεί ούτε να προλάβει, ούτε να επιλύσει τις σωρευόμενες αντιφάσεις. Πολύ περισσότερο που οι νέες μειονότητες εγκαθίστανται στα πιο ευαίσθητα, επίμαχα και εκρηκτικά σημεία των έωλων πια επικρατειών: στα μεγάλα αστικά κέντρα όπου συνωστίζονται ήδη οι ιθαγενείς απόκληρες

και εξαθλιωμένες μάζες.

Στο πλαίσιο αυτό η συμβολική φαντασμαγορία της αδύνατης και παρωχημένης εξασφαλίζοντας ομοιογένειας επιστρέφει δριμύτερη. Η καθημερινότητα της ανασφάλειας και της κρίσης επαναφέρει την ένταση ανάμεσα στο οικείο και στο ανοίκειο, στο ίδιο και στο αλλότριο. Ο χώρος, η εθνική επικράτεια εμφανίζονται ως απειλή και ως φάντασμα. Η ελλοχεύουσα κοινωνική εντροπία ερμηνεύεται ως πολιτιστική εντροπία. Και στο πλαίσιο αυτό, η παρουσία των ξένων, που δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της παγκόσμιας κρίσης, αναγιγνώσκεται ως το αίτιό της. Έτσι, η οικουμενική ομογενοποίηση των προτύπων συμπεριφοράς που αψηφά τις κατ' επίφασιν πολιτιστικές διαφορές δεν αναγνωρίζεται παρά ως αυτόνομο σύμπτωμα. Η ελλοχεύουσα, και μη αναστρέψιμη, απειλή όλων των παραδοσιακών ιδιαιτεροτήτων της εθνικής κοινωνίας δεν αποδίδεται στην οικουμενικοποίηση της επικοινωνίας και της οικονομίας, αλλά στη σωματική παρουσία των ξένων. Με αυτή την έννοια, στην πραγματικότητα, είναι η πολιτιστική κρίση εκείνη που ενεργοποιεί το ρατσισμό, και δεν είναι η παρουσία των ξένων που προκαλεί την πολιτιστική κρίση. Όλοι, ιθαγενείς και αλλοδαποί, εμπλέκονται στα ίδια εξ ίσου νέα και επείσακτα οικουμενικά πολιτιστικά σχήματα.

Είναι, λοιπόν, λογικό να σκεφτούμε ότι το κύριο ιδεολογικό στοιχείο που ενεργοποιεί τις νέες ρατσιστικές εκρήξεις συνδέεται με την αδυναμία διατήρησης των καθημερινών συμβόλων ενός εθνικού πολιτισμού που διαβρώνεται καθημερινά από την παγκοσμιότητα. Το πολιτικά, οικονομικά και επικοινωνιακά αδύνατο πρόταγμα της αποκοπής από το παγκόσμιο σύστημα μετατοπίζεται προς την κατεύθυνση του αιτήματος της φαντασιακής κάθαρσης της επικράτειας από τις ξένες παρουσίες. Η αδύνατη «παραδοσιακή» ομοιογένεια λειτουργεί σαν το φάντασμα του χαμένου παράδεισου και ο κατ' επίφασιν πολιτιστικός απομονωτισμός αντικαθιστά τον ανέφικτο οικονομικό και πολιτικό απομονωτισμό.

Έτσι, κατά τούτο ακριβώς ο σύγχρονος ρατσισμός διαφέρει ριζικά από τον παλαιότερο. Ενώ ο τελευταίος ενεργοποιούνταν μέσα από τις παγιωμένες αντιθέσεις ανάμεσα στην εθνική πλειονότητα και στις γνωστές, ονοματισμένες και οικείες μειονότητες, η σημερινή ξενοφοβία είναι μια *ξενοφοβία προς όλες τις κατευθύνσεις*. Απευθύνεται όχι προς γνωστούς, δεδομένους και ιδεογραφικά «σταθερούς» και στερεοτυποποιημένους εχθρούς, αλλά προς οποιουδήποτε ξένους εμφανίζονται ως τα καθημερινά συμπτώματα της συνεχούς διαδικασίας που υπενθυμίζει την πολιτιστική υβριδοποίηση. Γι' αυτό ακριβώς η ιδεολογική κρίση είναι ίσως πολύ οξύτερη από ότι ήταν οποτεδήποτε στο παρελθόν. Η «συγκρουσιακή συναίνεση», η οποία είχε επιτρέψει την παγίωση «κοινωνικών κανονισμών» συμβίωσης ανάμεσα σε πολιτιστικά ετερόκλητες, αλλά πάντως ιστορικά δεδομένες κοινωνικές ομάδες απειλείται στη βάση της. Έτσι, ο ρους της ιστορίας φαίνεται να αναστρέφεται σε καίρια σημεία της συγκρότησης του πολιτικού φαντασιακού. Πράγματι, η παραδοσιακή πολιτειακή πρόκληση της παγιωμένης πολιτιστικής ετερότητας στο πλαίσιο κλειστών επικρατειών είχε αρχίσει να οδηγεί σε θεσπισμένες και λίγο πολύ αποδε-

κτές ρυθμίσεις. Η σταθερότητα, η στερεότητα των μειονοτήτων μπορούσε να οδηγήσει σε μια σταθερή αν και υπό διαρκή αναδιαπραγμάτευση σχέση με την πλειονότητα και με την εξουσία. Με το να μετέχουν ενεργά στο πολιτικό παιχνίδι, οι παραδοσιακές μειονότητες ήταν ακόμα δυνατόν να συμμετέχουν στους όρους με τους οποίους συγκροτούνταν η πρόσληψη του ξένου και ο φαντασιακός ανταγωνισμός με τους εντόπιους, όπως και οι προϋποθέσεις της πολιτικής και ιδεολογικής τους ενσωμάτωσης. Γι' αυτό ίσως και, παρόλο το ιστορικό του βάθος, ο παραδοσιακός ρατσισμός δεν είχε οδηγήσει σε παροξυστικές εκρήξεις, παρά μόνο σε περιόδους όπου είχε ανασταλεί η κανονική εκτύλιξη των δημοκρατικών διαδικασιών.

Αντίθετα, η νέα πρόκληση της αέναης διαδικασίας υβριδοποίησης δεν εκφράζεται με τη δόμηση παγιωμένων μειονοτήτων, δεν εντάσσεται σε παγιωμένους πολιτικούς ανταγωνισμούς και δεν επιτρέπει την πολιτικοϊδεολογική διαπραγμάτευση των θεσμικών και ιδεολογικών προδιαγραφών της επιδιωκόμενης «συγκρουσιακής συναίνεσης». Και γι' αυτό ακριβώς απειλεί με νέες εκρήξεις, που καμιά πολιτειακή λογική δεν είναι ακόμα σε θέση να ελέγξει ή να αποσοβήσει. Και το χειρότερο είναι ότι όλοι έχουμε αρχίσει να εθιζόμαστε προς τη νέα κατάσταση. Το πολιτειακά «ανυπόφορο» των θεσμικών ρατσιστικών διακρίσεων συμβάδιζε με τον εθνικοσοσιαλισμό, το φασισμό ή και με το σταλινισμό. Σήμερα, εξίσου «ανυπόφορες» ρυθμίσεις προωθούνται στο πλαίσιο των φιλελεύθερων δυτικών δημοκρατιών. Μαζί με την ανεργία, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία εγκαθίστανται ως μόνιμα και «διαρθρωτικά» γνωρίσματα των κοινωνιών μας.

Έτσι, είναι σαφές ότι θα ήταν λάθος να αντιμετωπίσουμε το νέο πρόβλημα του ρατσισμού ως επιλύσιμο στο πλαίσιο των παραδοσιακών φιλελεύθερων πολιτειακών συντεταγμένων. Σε δύο τουλάχιστον θεμελιώδη σημεία, οι τρέχουσες παραστάσεις είναι ανεπαρκείς για να αποτελέσουν τη βάση βιώσιμων λύσεων.

Α. Το πρώτο και βασικό ζήτημα που τίθεται αναφέρεται στην ίδια τη *δημοκρατία* και στον τρόπο που ορίζεται ο πολίτης. Πράγματι, μέχρι πρόσφατα, το ζήτημα της διεύρυνσης του πολιτικού σώματος μπορούσε να εμφανίζεται ως δευτερεύουσας σημασίας. Σε έναν κόσμο όπου η επικράτεια λειτουργούσε σαν «οριστικός» γεωπολιτικός προσδιορισμός του σώματος των πολιτών, η απόκτηση ιθαγένειας από τους ξένους μπορούσε να είναι αντικείμενο επιλεκτικής διακριτικής ευχέρειας του Κράτους, χωρίς αυτό να συνεπιφέρει μείζονες συνέπειες. Τα σύνορα ήταν απαραβίαστα και δεδομένα. Πολύ περισσότερο εάν οι μειονότητες που κατοικούσαν σε μια χώρα απολάμβαναν όλων των αστικών δικαιωμάτων και μετείχαν στην πολιτική συγκρότηση της Πολιτείας.

Όμως, το παραδοσιακό αυτό σύστημα ρύθμισης της εθνικότητας είναι αδύνατο να δώσει επαρκείς λύσεις στα σημερινά προβλήματα. Από τη μια μεριά, ο τεράστιος αριθμός των ξένων δημιουργεί αφ' εαυτού μια νέα κατάσταση, που αποζητά καθολικές θεσμικές ρυθμίσεις. Από την άλλη μεριά, ο ίδιος ο μετασχηματισμός του Κράτους Δικαίου σε Κοινωνικό Κράτος θέτει το νέο πρόβλημα του μέτρου στο

οποίοι οι ξένοί δικαιούνται να απολαμβάνουν όχι απλώς των αστικών, αλλά και των κοινωνικών δικαιωμάτων. Πράγματι, η σημερινή πρόσληψη της δημοκρατικής Πολιτείας ως καθολικής προστατεύουσας οντότητας, ξεπερνάει κατά πολύ τον παραδοσιακό της ρόλο ως εγγυητή των απαραβίαστων ελευθεριών του ανθρώπου. Έτσι, το ερώτημα υπό ποίους όρους οι ξένοι θα δικαιούνται προστασίας της υγείας τους, σύνταξης και κοινωνικών παροχών, θα δικαιούνται να εργάζονται και να αποζημιώνονται για την ανεργία τους, θα μπορούν να εκπαιδεύονται και να απολαμβάνουν ίσης ουσιαστικής μεταχείρισης με τους ιθαγενείς, αποζητά απαντήσεις οι οποίες όσο και αν είναι αξιακά προφανείς, παραμένουν πολιτικά ακανθώδεις. Και γίνονται μάλιστα ακόμα ακανθωδέστερες σε μια συγκυρία δημοσιονομικής κρίσης, γενικής συρρίκνωσης των κοινωνικών παροχών και υποχώρησης του Κοινωνικού Κράτους. Πολύ περισσότερο που οι τρέχουσες ξενοφοβικές εκδηλώσεις περιστρέφονται τις περισσότερες φορές ακριβώς γύρω από αυτό το ζήτημα. Οι ξένοι θεωρούνται ανεπιθύμητοι και «πρέπει να φύγουν», όχι μόνο γιατί είναι πολιτιστικά οχληροί, αλλά διότι εμφανίζονται ως απειλή για τα διαρκώς περιοριζόμενα κοινωνικά δικαιώματα των ιθαγενών.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το κανονιστικό περιεχόμενο της δημοκρατίας εμφανίζεται τουλάχιστον ολισθηρό. Όσο η εισροή των ξένων ή ακόμα και η διεύρυνση του πολιτικού σώματος δεν συνεπαγόταν τον πραγματικό ή φαντασιακό περιορισμό των δικαιωμάτων των ιθαγενών, η συγκρουσιακή συναίνεση γύρω από τη θεσμική κατοχύρωση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων μπορούσε να εκβιασθεί με ηθικές, λογικές, ή ιδεολογικές επιχειρηματολογίες. Από τη στιγμή, όμως, που η ρύθμιση των κοινωνικών δικαιωμάτων και παροχών εμφανίζεται ως κύριο αντικείμενο της διαχειριστικής πολιτικής εξουσίας, και στο μέτρο που η συμμετοχή στις κοινωνικές παροχές προσλαμβάνεται ως παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος ανάμεσα στις ανταγωνιστικές δικαιούχες κατηγορίες, είναι φανερό ότι μετατοπίζεται αποφασιστικά η κανονιστική θεμελίωση μιας ισόνομης δημοκρατίας που κατατείνει στην οικονομικοποίηση της κοινωνικής προστασίας. Από την άποψη αυτή η εγγενής πια ρευστότητα του αριθμού και του θεσμικού καθεστώτος των αλλοδαπών εργαζομένων και των οικογενειών τους αποτελεί ένα από τα πιο δυσεπίλυτα κοινωνικά προβλήματα όλων των ανεπτυγμένων χωρών. Η ίδια η αξιακή πρόσληψη της δημοκρατίας βρίσκεται κατά κάποιο τρόπο υπό αίρεσιν.

Β. Από την άλλη μεριά τίθεται το ακόμα οξύτερο ίσως πρόβλημα της λεγόμενης εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας, η οποία αποτελεί και το αυτοαναπαραγόμενο ιδεολογικό εκτροφείο του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Και έτσι, καίριας σημασίας είναι η χάραξη μιας νέας πολιτιστικής πολιτικής που θα στηρίζεται στα νέα δεδομένα. Ας επαναλάβω ότι θεμελιακή είναι, στο σημείο αυτό, η παραδοσιακή πρόσληψη της επικράτειας ως συμβολικά αποκλειστικού χώρου προνομιακής αναπαραγωγής της εθνικής κουλτούρας. Εδώ και δύο σχεδόν αιώνες, η επικράτεια σημαίνεται ως η πατρίδα, η ύπατη γεωπολιτική ενσάρκωση της αναπαλλοτρίωτης ιστορικής ταυτότητας του έθνους. Τα σύνορα δεν εμφανίζονται ως απλές πολιτικές

διαχωριστικές γραμμές, αλλά ως σύμβολα μιας κυρίαρχης πολιτιστικής οντότητας και μιας διίστορικής ανταξίας.

Έτσι, από τη στιγμή που, στο συμβολικό επίπεδο, οι πατρίδες ταξιδεύουν και οι επικράτειες νοθεύονται, το ιδεολογικό πρόβλημα που τίθεται είναι τεράστιο. Καταρρέει όχι μόνον η συμβολική συλλογική «ιδιοκτησία» του χώρου αλλά και αυτή ακόμα η άμεση δυνατότητα καθημερινής οικειοποίησης και απόλαυσης του αξιωματικά οικείου. Στο πλαίσιο αυτό, η εσωτερική έννομη τάξη καλείται να αντιμετωπίσει ένα πρωτόγνωρο πολιτιστικό αλλά και πολιτειακό δίλλημα ανάμεσα σε τρεις εξίσου «αδύνατες» και κανονιστικά διαβλητές λύσεις. Είτε θα κλείσουν οριστικά και αποτελεσματικά τα σύνορα, πράγμα που είναι ίσως δυνατόν στην Ισλανδία, αλλά εμφανίζεται αδιανόητο στις περισσότερες χώρες. Είτε θα εκβιασθεί μια συμβολικά βίαια πολιτιστική ενσωμάτωση όλων των ξένων, πράγμα όχι μόνον απαράδεκτο, αλλά και ακόμα πιο ανέφικτο από ότι ήταν στο παρελθόν, αν σκεφτούμε όχι μόνο την ταχύτητα της εναλλαγής και της αντικατάστασης των ξένων πληθυσμών, αλλά και την εύλογη αντίστασή τους στην ιδεολογική βία. Είτε, τέλος, θα εγκαινιασθεί η συνταγή της πολυπολιτισμικής λύσης, που θα υποθάλπει και θα προστατεύει τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες των ξένων, αλλά που θα τους εγκλείει ταυτόχρονα σε πολιτιστικά γκέτο, έτσι ώστε να διευκολύνεται η αντίστασή τους στην ενσωμάτωση, αλλά και ταυτόχρονα να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη διευκόλυνση της ιδεολογικής και πολιτιστικής εξουσίας των «αυτόχθονων». Η τρίτη αυτή «λύση» είναι ίσως η λιγότερο απάνθρωπη, όμως ούτε τα προβλήματα μπορεί να λύσει, αλλά και ούτε και μακροπρόθεσμα βιώσιμη είναι, όπως φαίνεται ακόμα και στις ΗΠΑ, όπου η διαφαινόμενη πλειοψηφία των έγχρωμων απειλεί με νέες εκρήξεις.

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι, επί του παρόντος τουλάχιστον, δεν διαφαίνονται οριστικές διέξοδοι και λύσεις. Δεδομένου ότι η φανταστική εξίσωση πατρίδα-επικράτεια έχει την τάση να ενισχύεται και να εμπεδώνεται σε ευθεία συνάρτηση με το βαθμό που προσλαμβάνεται ως απειλούμενη, μια πολιτική η οποία θα επικεντρωνόταν στη θεσμική και ιδεολογική αποδυνάμωση της εθνικής νομιμοποίησης της επικρατειακής πολιτειακής οργάνωσης δεν έχει δυνατότητες επιτυχίας. Τα γεγονότα είναι πάντοτε πεισματικά. Το να αγνοεί κανείς βολονταριστικά τα αυτοτροφοδοτούμενα εθνικά φαντασιακά δεν είναι μόνο μάταιο, αλλά είναι καμιά φορά και επικίνδυνο. Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία δεν είναι, λοιπόν, μόνο πρόβλημα αρχής, αλλά και πρόβλημα θεσμών. Και οι θεσμοί αυτοί δεν είναι υλοποιήσιμοι αλλιώς παρά υπό την αιγίδα των δεδομένων και προς το παρόν ανυπέρθετων εθνικοκρατικών πολιτειακών μορφωμάτων και των παραδοσιακών συμβολικών τους νοηματοδοτήσεων.

Έτσι, πιστεύω ότι, υπό τις παρούσες τουλάχιστον συνθήκες, το πρόβλημα του ρατσισμού δεν μπορεί να τεθεί και να λυθεί στο πλαίσιο της σημερινής πολιτικής οργάνωσης της οικουμένης. Έτσι όπως τίθεται, δεν εκφράζει παρά μιαν εν πολλοίς αναχρονιστική σύλληψη της Πολιτείας ως κλειστής, αυτοθεσπιζόμενης και αυτοαναπαραγόμενης εθνικής κοινότητας. Όλα τα θεσμικά μέτρα, όσο και αν είναι αναγκαία, παραμένουν μακροπρόθεσμα αλυσιτελή, αν δεν τεθεί επί τάπητος το πολύ

ευρύτερο πρόβλημα της προϊούσας αντίφασης ανάμεσα στον οικονομικά, ιδεολογικά και πολιτιστικά αδιαίρετο χαρακτήρα της οικουμένης και στο διηρημένο και αποκλειστικό σύστημα της πολιτειακής συγκρότησης και οργάνωσης. Η αυθύπαρκτη και κλειστή Πολιτεία του παρελθόντος αντιστοιχούσε στην αντικειμενική δυνατότητα αναπαραγωγής μιας κλειστής πολιτιστικής κοινότητας. Η ανοικτή και ανοχύρωτη Πολιτεία της σήμερα δεν μπορεί πια να αντιστοιχήσει σε τίποτα το πολιτιστικά κλειστό και, κατά μείζονα λόγο, στην απρόσκοπτη αναπαραγωγή της αυτοτέλειάς του. Τα όρια της πολιτιστικής κοινότητας και οι προδιαγραφές της οποιασδήποτε νοούμενης πολιτιστικής ταυτότητας είναι ρευστά, ασαφή και κινούμενα. Οι πολιτιστικές κατηγορίες, κρυσταλλώσεις και ταυτίσεις διαρθρώνονται και αποδιαρθρώνονται ταχύτατα πιεζόμενες από μιαν ανέλεκτη συγκυρία μέσα στην οποία τίποτα πια δεν είναι σταθερό. Έτσι, το νέο συλλογικό συμβόλαιο που αναζητεί την κανονιστική και πολιτειακή του θεμελίωση βρίσκεται υπό συνεχή αίρεση και αμφισβήτηση. Το πολιτειακό πρόβλημα είναι επώδυνα ανοικτό. Βρισκόμαστε ίσως μπροστά στην ανάγκη να συλλογισθούμε νέες μορφές πολιτειακής δόμησης, μορφές «πολυπολιτειακές» και «διαπολιτιστικές», που θα εκκολάψουν νέες μορφές ατομικών δικαιωμάτων, νέες διασυνδέσεις της επικράτειας και, ευρύτερα, του χώρου με εκείνους που τον κατοικούν και τον «νέμονται» μόνιμα ή προσωρινά, νέες πολιτιστικές πολιτικές που θα ξεπερνούν τα σύνορα και θα υπερβαίνουν τα διλήμματα ανάμεσα στην ενσωμάτωση ή τον πολυπολιτισμό. Η εθνικότητα «σε μια χώρα» είναι ίσως μια κατασκευή που τείνει, μακροπρόθεσμα, να αποδυναμωθεί.

Όλα αυτά όμως είναι υπόθεση του μέλλοντος, του άμεσου ή του απώτερου. Προς το παρόν, είμαστε όλοι υποχρεωμένοι να παλέψουμε με μόνα όπλα τα διαθέσιμα θεσμικά και ιδεολογικά εργαλεία. Και στο πλαίσιο αυτό, τα συνταγματικά κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα και οι ατομικές ελευθερίες είναι οι μόνες υπάρχουσες δικλίδες ασφαλείας μπροστά σε ένα ρατσισμό που ορθώνεται απειλητικά από όλες τις κατευθύνσεις. Αν η ισχύουσα έννομη τάξη δεν μας παρέχει τις θεσμικές δυνατότητες να επιβάλλουμε έναν απόλυτα ελεύθερο και ισόνομο πολυπολιτισμό, και αν η εντεινόμενη κινητικότητα των πληθυσμών απειλεί να καταστρέψει την κοινωνική συναίνεση και να οδηγήσει σε νέες εκρήξεις, μπορούμε τουλάχιστον να είμαστε ανένδοτοι μπροστά σε κάθε παραβίαση ή απειλή των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και μπροστά σε κάθε απειλή κοινωνικού αποκλεισμού. Και μπορούμε επίσης να ελπίζουμε ότι το ατελείωτο σχέδιο του διαφωτισμού θα μπορέσει, κάποτε, να επεκταθεί από το επίπεδο των κλειστών επικρατειακών Πολιτειών στο επίπεδο της οικουμένης.